

УДК 81'373.612.2:913(477.42)

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.71.10325>

СОМАТИЧНА МЕТАФОРА В ГЕОГРАФІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЖИТОМИРЩИНИ

Тетяна ЧЕРНЕНКО

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
Навчально-науковий інститут філології та журналістики,
кафедра української мови,
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, Україна, 10008,
тел. (+38041) 234 55 34,
e-mail: tetyana.chernenko.1987@ukr.net*

Розглянуто особливості процесу метафоричного термінотворення в географічній термінології Житомирщини на базі соматичної лексики. Проведено лексико-семантичний аналіз відсоматичних географічних термінів. За характером об'єкта номінації зафіксовані назви поділено на шість груп. У більшості розглянутих географічних апелятивів вторинне значення розвинулося на основі зовнішньої схожості, місцем розташування та функційним призначенням. Складені географічні назви з відсоматичним прикметниковим компонентом надають географічним об'єктам властивостей та ознак, які притаманні людині.

Ключові слова: географічна термінологія, соматична метафора, соматична лексика, соматика, соматизм.

Постановка проблеми. У говірках Житомирщини зафіксовано значну кількість географічних термінів (далі ГТ) на позначення ґрунтового рельєфу, території з рослинним покривом, гідрооб'єктів та їх частин. Географічна термінологія – одна з найдавніших систем, у якій відображено історію певної території, особливості розвитку ландшафту, місцевий колорит, досвід освоєння та сприйняття світу крізь призму людського бачення. Географічні назви відображають специфічне сприйняття об'єктів природи кожною людиною індивідуально з урахуванням національної свідомості.

Процес найменування географічних об'єктів (далі ГО) частково пов'язаний з використанням уже наявних у мові ресурсів, тобто носії мови не творять нові слова, а прагнуть використати існуючий мовний матеріал шляхом переосмислення значень відомих слів. Метафора є одним із таких засобів термінотворення, надаючи ГТ нового змісту. Метафоризація – це не лише процес перенесення назви з одного об'єкта на інший за схожістю чи аналогією, а це механізм утворення нового змісту шляхом складних когнітивних процесів. Метафоричні утворення відображають не лише знання носіїв мови про навколишній світ, а й відбивають сприйняття цього світу через їх суб'єктивне бачення. Людям властиво співвідносити оточуюче середовище з найбільш доступним джерелом інформації: частинами свого тіла – голова, рука, серце, коліно тощо. Назви частин та органів фізичного тіла людини „складають соматичну лексику, на базі якої шляхом метафоризації утворюються терміни” [7: 67].

Прикметник *соматичний* запозичено з грецької мови, означає 'який стосується тіла; тілесний' [14, IX: 454]. У лінгвістиці термін *соматичний* уперше був ужитий у роботі Ф. Вакка, присвяченій дослідженню фразеологізмів естонської мови [1: 23]. З другої половини ХХ ст. його починають активно використовувати у мовознавстві.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання вивчення соматизмів різною мірою піднято та висвітлено у працях О. В. Материнської, Р. М. Вайнтрауба, А. Попової, О. М. Каракуці, В. М. Мокієнко, В. П. Скнара, А. М. Шамоти, Т. Н. Чайко, В. М. Русанівського, П. Ю. Гриценка, П. І. Білоусенка, В. В. Німчука, Н. М. Дяченко, Т. В. Русановської. Значний інтерес науковців до соматичної лексики зумовив появу кількох спроб її систематизування. Детальний аналіз таких класифікацій розглянуто в статтях І. М. Приходька [11: 203–212] та В. Романюк [12: 171–177; 13: 13–20]. Соматичну метафору як джерело для утворення апелятивної та ономастичної лексики розглядала Т. Н. Чайко [17: 98–106]. Відсоматичну лексику в різних галузях науки досліджували: в залізничній галузі – С. П. Лагдан [7: 66–70], в економічній лексиці – О. П. Винник [2], в термінології права – Н. М. Ликова [9: 106–112]. Соматичну лексику у фінській географічній термінології та топоніміці досліджував А. В. Крюков [6: 289–325]. Потенціали номінативних полів соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах загалом та в окремій говірці (с. Невгоди Овруцького району Житомирської області) простежено Н. М. Дяченко [4]. Мікротопоніми Карпат, які мотивовано соматичною лексикою, розглядала Н. В. Сокіл-Клепар [15: 646–651].

Вивченню ГТ також присвячено роботи багатьох лінгвістів. Географічна термінологія була і залишається предметом уваги зарубіжних та вітчизняних науковців: М. І. Толстой, Й. Шутц, П. Нітче, Р. Н. Малько, Е. О. Григорян, Е. М. і В. Г. Мурзаєви, І. Я. Яшкін, С. Грабець, Я. Рудницький, Є. О. Черепанова, О. К. Данилюк, Т. В. Громко, С. В. Шийка. Географічна номенклатурна лексика говорів Житомирської області була об'єктом дослідження М. В. Никончука, частково відображена у працях Т. О. Марусенко, П. С. Лисенка, О. П. Карпенко, В. М. Мойсієнка.

Актуальність дослідження. Процесу метафоризації, вивченню соматичної лексики та географічної термінології присвячено роботи багатьох лінгвістів, літературознавців, психологів і філософів, але й досі це питання залишається недостатньо висвітленим. Попри значну кількість ґрунтовних наукових праць, метафоричні найменування ГО Житомирщини спеціально не вивчали. Відсутній також опис відсоматичних географічних назв правобережнополіських говірок цього регіону. Це зумовило актуальність нашої статті: потреба пояснення когнітивного підґрунтя антропоморфної (зооморфної) метафори як одного із засобів творення назв ГО в діалектній мові Житомирської обл.

Мета статті: виділити відсоматичні апелятиви на позначення ГО у говірках Житомирщини; покласифікувати й описати лексико-семантичні особливості зафіксованих термінів-соматизмів; розглянути мотивацію їх вторинних значень; виокремити словосполучення, у яких прикметники, що позначають прояви людського організму, властивості, які характерні для людини, переносяться на назву об'єктів неживої природи; простежити роль соматичної метафори при творенні географічних апелятивів.

Об'єкт дослідження: відсоматичні терміни на позначення ГО у говірках Житомирської області.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні за основу взято найвідомішу класифікацію соматичної лексики за характером об'єкта номінації, яку запропонував О. М. Кочеваткін: 1. Сомонімічна лексика (назви, що позначають тіло людини, назви голови та її частин, шиї й тулуба, верхніх та нижніх кінцівок); 2) остеонімічна лексика (лексика, що називає кістки людського тіла та їх з'єднання); 3) спланхнонімічна лексика (найменування внутрішніх органів); 4) ангіонімічна лексика (найменування кровоносної системи людського організму); 5) сенсонімічна лексика (назви, що служать для позначення органів чуття: зору, слуху, нюху, смаку й дотику); 6) лексика, що позначає хвороби, недуги, та прояви людського організму [5: 49]. Дехто з науковців ставить під сумнів доцільність віднесення до соматичних найменування хвороб та станів, оскільки це “надто розширює межі” соматичної лексики [10: 16]. Інші дослідники до соматизмів уміщують ще таку підгрупу, як найменування м'язових тканин [8: 8; 11: 206]. Цю групу лексики ми не розглядаємо, оскільки вона відсутня в нашому матеріалі.

1. Сомонімічна лексика. Найбільшу групу серед географічних апелятивів-соматизмів становлять сомонімічні метафоричні утворення, оскільки зовнішні частини тіла людини найбільш доступні та зручні для вивчення, обстеження і порівняння за зовнішньою схожістю або за функціональністю з ГО.

Метафоризований іменник *бік/бок* – найузагальненіший соматизм серед зафіксованих у житомирських говірках. Цю назву мотивовано місцем розташування, про що свідчать її значення: *бік* ‘сторона лісу’ (Рд), ‘схил гори, горба, підвищення’ (Пл), *бок* ‘бокова частина дороги; узбіччя’ (Ов), порівняй первинне значення лексеми *бік* ‘права або ліва частина тулуба від плеча до стегна’ [14, I: 179–180]. У ролі ГТ соматизм *бік/бок* вказує на те, що певна місцевість знаходиться не в центральній частині, а збоку чого-небудь.

Більшість термінів-соматизмів утворено від назв частин голови: *коса*, *лисина/лісіна*, *пасмо*, *плеш*, *грива*, *ріжок*. Наведені назви стосуються поняття ‘волосся’, вказують на його наявність або відсутність. У географічних термінах простежується співвіднесення волосся з рослинним покривом. Основні значення лексем *лисина* та *плеш* позначають ‘безволосе місце’: *лисина* ‘місце на голові, де випало і не росте волосся’ [14, IV: 490], *плеш* ‘місце, на якому витерлася, облізла шерсть’, ‘оголене, безволосе місце на голові людини (звичайно на тім’ї); лисина’ [14, VI: 587, 588]. У говірках Житомирщини соматичні ГТ *лисина* та *плеш* називають ‘місце без рослинності’: *лисина* (Єм, К-2, Пп, Пл, Рд, Хр), *лісіна* (К-2) ‘пропуск у посіві’, *плеш* (Ол) ‘місце в лісі, де ростуть лише дерева, немає трави, кущів’. У літературній мові відбулося унормування метафоричних значень номенів *лисина* та *плеш*: *лисина* з ремаркою *переносне* називає ‘ділянку землі, позбавлену рослинності’ [14, IV: 490], *плеш* іменує ‘позбавлене рослинності, вигоріле, вимокле і т. ін. місце серед поля, в лісі тощо’ [14, VI: 553–554, 587–588].

Апелятиви *грива* та *ріжок* відносимо не до антропоморфічної, а до зооморфічної лексики, оскільки ГО співставляються з частинами тіла, які є у тварини, але відсутні в людини. Зоосоматизм *грива* на обстеженій території позначає ‘вершину гребеня, порослу деревами’ (Мл), порівняй українське літературне *грива* ‘довге волосся на шиї і хребті деяких тварин’, ‘довгасте підвищення; гірське пасмо’, ‘смуга трави, хлібних рослин, що залишається нескошеною’ [14, II: 165].

Демінутичний ГТ *ріжок* у діалектній мові обстеженого регіону презентує семантику ‘місце, де сходяться (розходяться) дороги’ (Бр). В українській мові слово

ріжок виступає як ‘зменш.-пестл. до *ріг*’ у значеннях ‘на голові деяких ссавців – твердий кістковий нарост, що звужується до кінця’, ‘місце, де перетинаються дві вулиці або де вулиця повертає вбік’ [14, VIII: 559–560]. Для переосмислення первинного значення лексеми *ріжок* за основу взято ознаку ‘відходження від основного об’єкта’, що згодом дало нову семантику ‘місце сходження або розходження двох об’єктів, предметів, частин’.

Полісемантична назва *коса* в українській літературній мові презентує широкий спектр значень: ‘заплетене волосся’, ‘довге волосся’, ‘сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя тощо, що має вигляд вузького зігнутого леза, прикріпленого до держака’, ‘вузька наливна смуга суходолу в морі, річці тощо, сполучена одним кінцем із берегом’ [14, IV: 304]. У діалектній мові Житомирської області ця географічна лексема також позначає різні поняття: ‘невеликий продовгуватий насип’ (Бер, Єм), ‘довга і вузька мілка ділянка у водоймі’ (Мл, Рж), ‘частина водоймища, що вдається в сушу’ (Лг, Пп). Усі значення об’єднано спільною семантикою – ‘вказівка на довгу вузьку форму’. ГТ *коса* – це метафоричне утворення за формою.

У кількох говірках Чрн району засвідчено апелятив *пасмо* зі семантикою ‘гребінь; продовгувате підвищення’. Словник української мови подає такі значення цього номена: ‘пучок волосся, часом довгого, переплутаного або кошлатого’, з відміткою *переносне* ‘довга лінія, довгі або переплутані лінії, смуги чого-небудь’ [14, VI: 88]. Отже, значення терміна-соматизма, як і в попередньому прикладі, виникло на підставі метафоричного перенесення за подібністю форми.

Від назви частини нижньої кінцівки утворено ГТ *коліно*. В українській літературній мові лексема *коліно* має широку значеннєву мережу. Семантика ‘окрема частина чого-небудь, що має вигляд ламаної лінії, від одного згину чи повороту до іншого’ [14, IV: 224] реалізує метафоричне перенесення за подібністю форми. У ролі ГТ лексема *коліно* в говірках Житомищини репрезентує чотири семи: ‘крута зміна напрямку річки’ (Жт, Н-В, Рж), ‘поворот русла річки’ (Бар, Жт, Лб, Пл, Рм, Хр), ‘частина водоймища, що вдається в сушу’ (Єм), ‘поворот дороги’ (Ан). Основою для метафоричного перенесення значень стали форма та функційна схожість.

Наступні групи соматизмів малопродуктивні при творенні ГТ у говірках обстеженого ареалу. Кожну групу представлено одним-двома прикладами метафоричного переходу.

2. Остеонімічна лексика. Результатом метафоризації назви кісткової системи людського організму загалом стала географічна назва *скелет*. Якщо в українській літературній мові слово *скелет* позначає ‘сукупність кісток, що становлять тверду основу тіла людини та хребетних тварин’ [14, IX: 258], то в одній говірці Пл району цей термін називає ‘вершину підвищення, вільну від рослинності’. Переосмислення значення відбулося на підставі вказівки на ‘відсутність чогось’: у літературній мові – м’язів, шкіри тощо > у діалектній мові – рослинності. Пряме та переносне значення апелятива *скелет* об’єднано спільною семантикою – ‘кістяк, основа’.

ГТ *хребет* похідний від соматичної лексеми *хребет*. Метафоричну трансформацію з первинної семантики на позначення ГО здійснено на основі зовнішньої схожості за формою: житомирське діалектне *хребет* ‘гребінь; продовгувате підвищення’ (Пл), українське літературне *хребет* ‘осьовий скелет хребетних тварин і людини’, ‘ряд гір, розташованих в одному напрямі; гірське пасмо’ [14, X: 138]. Унормованість метафоричних значень у словнику свідчить про давність уживання цих лексем у ролі ГТ.

3. Спланхнонімічна лексика. На прикладі зі словом *маточник* простежується метафоричне перенесення, яке доповнено дериваційним елементом – суфіксом. Твірне слово *матка* з ремаркою *анатомічне* позначає ‘внутрішній статевий орган жінки та самиці тварини, у якому розвивається зародок’ [14, IV: 651], в українській літературній мові похідне утворення *маточник* іменує ‘велику комірку у вулику для виведення бджолоїної матки’, ‘рослину, яку використовують для вирощування нових рослин’, ‘ділянку, де вирощують саджанці деревних та кущових рослин; розсадник’ [14, IV: 652]. В обстежених говірках записано фонетичний варіант *маточнік* у значенні ‘штучна водойма для розведення малька’ (Ов). Основою для перенесення значення стало однакове функційне призначення – ‘бути джерелом, засобом, місцем для розмноження’.

4. Ангїонімічна лексика. Цю групу представлено соматизмом *артерії*. На основі лексеми *артерія* шляхом метафоризації за подібністю форми, будови, функційною схожістю утворено ГТ *артерії* у формі множини. Якщо в українській літературній мові *артерія* називає ‘кровоносну судину, що розносить кров від серця до всіх частин тіла’ [14, I: 62], то в говірках Житомирської обл. метафорична назва *артерії* позначає ‘розгалуження русла річки’ (Чрн).

5. Сенсонімічну лексику представлено народним географічним терміном *зів*. Значення лексеми *зів* переосмислено на підставі функційного призначення ‘бути входом’: українське літературне ‘вхід з порожнини рота в глотку’ [14, III: 570] > діалектне ‘вхід у печеру’ (Пл).

6. Лексика, що позначає хвороби, недуги та прояви людського організму. Значного поширення у географічних назвах набули складені утворення, в яких прикметниковий компонент вказує на антропоморфну ознаку, яку приписують певному ГО. Властивості, які характерні для людини, переносять на об’єкти неживої природи.

Прикметник *мертвий(а)* зафіксовано у складі двох утворень, де він вказує на ‘відсутність рослинності’ або, можливо, на ‘рослинність, яка засихає чи засохла’: *мертва гора* ‘гора, горб, підвищення, вільні від рослинності’ (Єм), *мертвий ліс* ‘старий ліс’ (Єм). У другому словосполученні *мертвий ліс* прикметник *мертвий* уживається в значенні ‘протилежний до *живий*’ [14, IV: 679] та характеризує ліс як ‘один із основних типів рослинності, що складається з сукупності деревних, чагарникових, трав’яних та інших рослин (мохи, лишайники), що включає також тварини і мікроорганізми’ [3, II: 275] за основним видом рослинності – деревами, які, ймовірно, почали засихати або засохли. Словосполучення *товстий ліс* в Ов районі також називає ‘старий ліс’. Якщо в першому випадку в географічній назві *мертвий ліс* у значенні ‘старий ліс’ прикметник *мертвий* у свідомості мовців позначає ‘ліс, де засихає чи засохла рослинність’, то в словосполученні *товстий ліс* з аналогічною семантикою, прикметник *товстий* асоціюється з такими характеристиками лісу як ‘ліс з великими, широкими стовбурами дерев’. Хоча вищевказані географічні назви в обстежених говірках позначають одну географічну реалію, але прикметники вносять додаткові значеннєві відтінки та не сприймаються синонімічно у свідомості мовців. Старі ліси завдяки прикметникам *мертвий* і *товстий* сприймаються по-різному.

Апелятив *лиса(e)* записано у складі трьох соматичних утворень: *лиса гора* (Ан, Бер, Єм, К-2, Мл, Нр, Ов, Ол, Пп, Рм, Рж та Хр), *лисе пасовище* (Ол), *лисе поле* (Ол). У словосполученнях *лисе пасовище* та *лисе поле* прикметник *лисе* реалізує значення ‘відсутність або незначна кількість рослинного покриву’: *лисе пасовище* ‘погане

пасовище', *лисе поле* 'випалене місце на полі'. В обстежених говірках словосполучення *мертва гора* та *лиса гора* позначають 'гору, горб, підвищення, вільні від рослинності', а сполучення слів *лиса гора* називає ще близькозначенневе 'вершина підвищення, вільна від рослинності'. Словосполучення *боса гора* також називає 'гору, горб, підвищення, вільні від рослинності' (Єм). Отже, прикметники *мертва*, *лиса* та *боса* як компоненти складених соматичних ГТ виступають синонімами. У ролі мікротопоніма назву *Лиса Гора* розглянуто ще в публікації Н. В. Сокіл-Клепар [15: 650].

Лексема *голий* в українській літературній мові має семантику 'який не має на собі одягу' [14, II: 106–107]. У словосполученні *голий беріг* прикметник *голий* вказує на 'відсутність або незначну кількість рослинності': *голий беріг* 'погане пасовище' (Чд). На всеукраїнському мовному просторі прикметники *лисий* і *голий* об'єднано спільною семантикою 'вказівка на відсутність', а відмінність їх полягає в тому, який об'єкт відсутній – волосся, одяг. У сполученнях слів *голий беріг* та *лисе пасовище* на позначення 'поганого пасовища' простежується зведення прикметників *голий* і *лисе* до спільної семантики – 'вказівка на відсутність рослинності', тобто вони сприймаються як синоніми.

Прикметнику *дикий* у складі ГТ Житомирщини мовці до основного значенневого змісту 'який перебуває у первісному природному стані' [14, II: 274] надають незначних семантичних відтінків. У поєднанні з іменниками *земля*, *поле* та *ліс* розглянутий відсоматичний прикметник в обстежених говірках реалізує такі значення: *дика земля* 'непридатна для засіву і орання земля' (К-2, Н-В), *дике поле* 'поле, на якому інколи косять сіно' (Мл), *дикий ліс* 'саморослий ліс' (Ол).

Прикметник *глухий* в основному значенні в українській літературній мові передає властивість 'який нічого не чує або недочуває' [14, II: 88–89]. В одній говірці Мл району зафіксовано його поєднання з іменником *поле* – *глухе поле* у значенні 'необроблене поле'. У цьому прикладі лексема *глухе* реалізує своє вторинне значення 'дуже зарослий непрохідний, дикий, нерозчищений' [14, II: 88–89].

В обстежених говірках у ролі географічної назви засвідчено сполучення слів *діловий ліс* на позначення 'лісу, придатного для вирубування' (Жт) та 'хорошого (добротного) дубового лісу' (Бар). В українській літературній мові прикметник *діловий* реалізує значення який 'стосується діла; досвідчений працюючий' [14, II: 305], а в діалектній мові обстеженого ареалу розвинулася вторинна семантика 'той, хто за певними ознаками (матеріальний стан, поведінка, манера спілкування) має переваги над іншими'. Цю антропоморфічну ознаку перенесено й на ГО – ліс, у значенні 'кращий, який випереджає інших за певними параметрами', у нашому прикладі це 'хороший ліс з великими, широкими дубовими деревами'.

У кількох районах Житомирської області, як і в інших регіонах України, записано утворення *жива кринічка* з такою семантикою: 'джерело' (Єм, К-1, Рм, Хр), 'криниця в лісі' (Пл, Хр). Криниця у свідомості українського народу виступає символом життєдайного джерела життя, оскільки вода відіграє важливу роль у житті людини, бо там, де вода, там і життя.

На обстеженій території зафіксовано словосполучення, де апелятив на позначення ГО поєднується не з прикметником, а з дієсловом – *гуляє поле* 'заросле травою поле, що свідомо не обробляється кілька років для відновлення родючості ґрунту' (Мл). Дієслово *гуляти* в літературній мові в одному зі значень також відзначено з семантикою 'не використовуватися (про землю і т. ін.)' [14, II: 191].

Деякі з цих географічних назв стали основою для утворення ойконімів: *товстий ліс* > с. *Товстий Ліс* Іванківського району Київської області, його в 1999 році знято з обліку через відсутність мешканців, яких було переселено у зв'язку зі значним радіоактивним забрудненням внаслідок аварії на ЧАЕС; *товстий ліс* > с. *Товстоліс* Чернігівського району Чернігівської області; *лиса гора* > *Лиса Гора* – історична місцевість в Києві, с. *Лиса Гора* Первомайського району Миколаївської області, с. *Лиса Гора* Тлумацького району Івано-Франківської області, с. *Лиса Гора* Іллінецького району Вінницької області, с. *Лиса Гора* Коробського району Чернігівської облсті [16: 13, 129, 145, 199, 336, 343].

Висновки. Отже, географічна термінологія Житомирщини частково формувалася на основі метафоричного осмислення частин та органів тіла людини (тварини). ГО приписуються певні властивості, ознаки, які характерні людині. Доведено, що антропоморфна метафора (частково зооморфна) є одним із засобів творення найменувань ГО в діалектній мові Житомирщини. Лексико-семантичний аналіз виділених відсоматичних ГТ дав підстави зробити такі висновки: найчисленнішу групу назв, які утворено від соматичних лексем, становлять терміни-сомонімізми; більшість розглянутих відсоматичних ГТ – це метафоричні утворення на основі зовнішньої схожості за формою, будовою, місцем розташування та функційним призначенням. Зафіксовані приклади (лексеми *ріжок*, *маточник*) свідчать, що процес метафоризації соматизмів доповнюється дериваційними елементами. У складених географічних назвах прикметниковий компонент приписує об'єктам неживої природи властивості та ознаки, які притаманні людині. Деякі розглянуті прикметники у складі відсоматичних складених географічних назв виступають синонімами, хоча в основних значенневих варіантах мають відмінну семантику.

Перспективи використання результатів досліджень. Подальше дослідження ГТ, які утворено від соматичної лексики, допоможе глибше встановити зв'язок між суб'єктом та об'єктом номінації. Методика дослідження та отримані результати можуть використовуватися при вивченні та порівнянні географічних термінів-соматизмів інших регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вакк Ф.* О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ф. Вакк. – Таллин, 1964. – 29 с.
2. *Винник О. П.* Метафоричні процеси у формуванні української економічної лексики: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. П. Винник ; Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2007. – 20 с.
3. Географічна енциклопедія України : в 3-х т. / [за ред. О. М. Маринича]. – Київ : УРЕ, 1990. – Т. II. – С. 275.
4. *Дяченко Н. М.* Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Дяченко. – Ужгород, 2008. – 28 с.
5. *Кочеваткин А. М.* Соматическая лексика эрзянского языка : учебное пособие / А. М. Кочеваткин. – Саранск : Красный октябрь, 2001. – 208 с.
6. *Крюков А. В.* Соматическая лексика в финской географической терминологии и топонимии Ингерманландии / А. В. Крюков // *Fenno-Lapponica*

Petropolitana / отв. ред. Н. В. Кузнецов. – Санкт-Петербург : Наука, 2012. – С. 289–325.

7. *Лагдан С. П.* Соматична метафора в залізничній термінології / С. П. Лагдан // Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Проблеми української термінології. – 2014. – №791. – С. 66–70.

8. Латинская соматическая терминология / [сост. Каранашева В. А., Аллафи Л. М. Р.]. – Нальчик : Каб.-Балк.ун-т, 2007. – 40 с.

9. *Лькова Н. Н.* Метафора в терминологи права (на материале старофранцузских источников) / Н. Н. Лькова // Вестник Челябинского государственного университета. Филологические науки (Вып. 100). / глав. ред. Д. А. Циринг. – Челябинск : Издательство ЧелГУ, 2016. – №4 (386). – С. 106–112.

10. *Подгорная В. В.* “Наивная анатомия” в английской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук / В. В. Подгорная. – Санкт-Петербург, 2016. – 226 с.

11. *Приходько І. М.* Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації / І. М. Приходько // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2016. – №1. – С. 203–212.

12. *Романюк В. М.* Класифікування соматичної лексики за семантичними показниками / В. М. Романюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : збірник наукових праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ТОВ “Фірма “Планер”, 2014. – С. 171–177. – (Серія: Філологія (мовознавство) ; вип. 19).

13. *Романюк В. М.* Лінгвістична експлікація соматичної лексики / В. М. Романюк // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. IV. – С. 13–20.

14. Словник української мови : в 11 т. / [гол. ред. І. К. Білодід]. – Київ : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1, 2, 4, 6, 8–10.

15. *Сокіл-Клепар Н. В.* Соматична лексика в номінації географічного простору Карпат / Н. В. Сокіл-Клепар // Народознавчі зошити. – 2016. – №3 (129). – С. 646–651.

16. Українська РСР: Адміністративно-територіальний устрій: на 1 січня 1987 р. / [відп. ред.: Кирненко В. І, Стадник В. І. ; упоряд.: Гринюк П. М., Сидорін А. Я.]. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1987. – 504 с.

17. *Чайко Т. Н.* Названия частей тела как источник метафоры в апеллятивной и ономастической лексике / Т. Н. Чайко // Вопросы ономастики / МВ и ССО РСФСР, Урал. гос. ун-т им. А. М. Горького ; [отв. ред. А. К. Матвеев]. – Свердловск : [УрГУ], 1974. – № 8–9. – С. 98–106.

REFERENCES

Vakk, F. (1964). *O somaticheskoy frazeologii v sovremennom estonskom literaturnomazyke: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*. Tallin.

Вуннык, О. Р. (2007). *Metaforychni protsesy u formuvanni ukrainskoi ekonomichnoi leksyky: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk* ; Kharkivskiy nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody. Kharkiv.

Neohrafichna entsyklopediia Ukrainy: v 3-kh t. (1990). / [za red. O. M. Marynychy]. Kyiv: URE, t. II, 275.

Diachenko, N. M. (2008). *Nominatyvni polia somatyzmiv ta vidsomatychnykh utvoren v ukrainskykh dialektakh: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*. Uzhhorod.

Kochevatkin, A. M. (2001). *Somaticheskaya leksika erzyanskogo yazyka. Uchebnoye posobiye*. Saransk: Krasnyy oktyabr'.

Kryukov, A. V. (2012). Somaticheskaya leksika v finskoy geograficheskoy terminologii i toponimii Ingermanlandii. In: *Fenno-Lapponica Petropolitana* / отв. red. N. V. Kuznetsov. Sankt-Peterburg: Nauka, 289–325.

Lahdan, S. P. (2014). Somatychna metafora v zaliznychnii terminolohii. In: *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Problemy ukrainskoi terminolohii*, №791, 66–70.

Latinskaya somaticheskaya terminologiya. (2007). / [cost. Karanasheva V. A., Allafi L-M. R.]. Nal'chik: Kab.-Balk.un-t.

Lykova, N. N. (2016). Metafora v terminologii prav (na materiale starofrantsuzskikh istochnikov). In: *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologicheskiye nauki* (). / Glav. red. D. A. Tsiring. Chelyabinsk: Izdatel'stvo ChelGU, vyp. 100, №4 (386), 106–112.

Podgornaya, V. V. "Naivnaya anatomiya" v angliyskoy yazykovoy kartine mira: dis. ... kand. filol. nauk. Sankt-Peterburg.

11. Prykhodko, I. M. (2016). Somatychna leksyka: mezhi poniattia ta sproba klasyfikatsii. In: *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*, №1, 203–212.

12. Romaniuk, V. M. (2014). Klasyfikuvannia somatychnoi leksyky za semantychnymi pokaznykamy. In: *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats* / hol. red. N. L. Ivanytska. Vinnytsia: TOV "Firma Planer", vyp. 19, 171–177.

13. Romaniuk, V. M. (2014). Linhvystychna eksplikatsiia somatychnoi leksyky. In: *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, vyp. IV, 13–20.

14. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 t. (1970–1980) / [hol. red. I. K. Bilodid]. Kyiv: Naukova dumka, t. 1, 2, 4, 6, 8–10. 15. Sokil-Klepar, N. V. (2016). Somatychna leksyka v nominatsii heohrafichnoho prostoru Karpat. In: *Narodoznavchi zoshyty*, №3 (129), 646–651.

16. *Ukrainska RSR: Adiministratyvno-terytorialnyi ustrii: na 1 sichnia 1987 r.* (1987). / [vidp. red.: Kyrnenko V. I., Stadnyk V. I.; Uporiad.: Hryniuk P. M., Sydorin A. Ya.]. Kyiv: Holov. red. URE.

17. Chayko, T. N. (1974). Nazvaniya chastei tela kak istochnik metafory v apellyativnoy i onomasticheskoy leksike. In: *Voprosy onomastiki / MV i SSO RSFSR, Ural. gos. un-t im. A. M. Gor'kogo* ; [otv. red. A. K. Matveyev]. Sverdlovsk: [UrGU], № 8–9, 98–106.

Умовні скорочення назв районів Житомирської обл.

Ан – Андрушівський р-н;
 Бар – Баранівський р-н;
 Бер – Бердичівський р-н;
 Бр – Брусилівський р-н;
 Єм – Ємільчинський р-н;
 Жт – Житомирський р-н;
 К-1 – Коростенський р-н;
 К-2 – Коростишівський р-н;
 Лб – Любарський р-н;
 Лг – Лугинський р-н;
 Мл – Малинський р-н;

Нр – Народицький р-н;
Н-В – Новоград-Волинський р-н;
Ов – Овруцький р-н;
Ол – Олевський р-н;
Пл – Пулинський р-н;
Пп – Попільнянський р-н;
Рд – Радомишльський р-н;
Рм – Романівський р-н;
Рж – Ружинський р-н;
Хр – Хорошівський р-н;
Чрн – Черняхівський р-н;
Чд – Чуднівський р-н.

*Стаття надійшла до редколегії 30. 05. 2019
прийнята до друку 18. 07. 2019*

SOMATIC METAPHOR IN GEOGRAPHICAL TERMINOLOGY OF ZHYTOMYR REGION

Tetyana CHERNENKO

*Ivan Franko State University of Zhytomyr city,
Research Institute of Linguistics and Journalism,
School of Ukrainian Language,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr city, Ukraine, 10008,
phone (+38041) 234 55 34, e-mail: tetyana.chernenko.1987@ukr.net*

Geographic terminology is one of the oldest systems where the history of a certain territory, the features of the development of the landscape, the experience of development, the perception of the world through the prism of the human body are reflected. The process of naming geographic objects is partly connected to the use of resources already available in the language, i.e., native speakers seek to use existing linguistic material by redefining the values of already existing lexemes. Metaphor is one such means of term formation, giving geographic terms a new meaning. Despite a large number of substantial scientific works, metaphorical names of geographic objects of Zhytomyr region were not particularly studied. The most famous classification of the somatic vocabulary by the nature of the object of the nomination was taken as the basis. It was suggested by O. M. Kochevatkin. In the article anthropomorphic metaphor is considered as one of the means of formation of names of geographical objects in the dialectal language of Zhytomyr region. In the course of the research, somatic geographic terms were highlighted in the surveyed dialects and their lexical and semantic analysis was carried out. By the nature of the object of the nomination, the registered names are divided into six groups. The most numerous group of names, which are formed from somatic tokens, are terms-somonimic lexes. Most considered geographic terms are metaphorical formations based on external similarity in form. Sometimes the process of metamorphosis of somatosis is supplemented by derivative elements. In compound geographic names, the adjective component attributes to objects of inanimate nature the properties and characteristics that are inherent to man. The research methodology and the results obtained can be used in the study and comparison of geographical terms-somatisms in other regions. Some considered adjectives in the composition of the somatic compound geographic names appear to be synonymous, although in the main semantic variants they have excellent semantics.

Keywords: geographical terminology, somatic metaphor, somatic vocabulary, somatics, somatism.